

OBSAH

Václav Hampl <i>Předmluva rektora Univerzity Karlovy v Praze</i>	15
Jiří Drahoš <i>Předmluva předsedy Akademie věd České republiky</i>	17
Miroslav Bárta a Martin Kovář <i>Civilizace a dějiny</i> <i>Hledání smyslu dějin lidských civilizací a kultur na počátku</i> <i>21. století (nejen) pohledem archeologa a egyptologa a historika</i> <i>moderních světových a obecných dějin</i>	19

PRVNÍ ČÁST - ČLOVĚK A DĚJINY

1. Václav Vančata <i>Zrození lidstva</i> <i>Od nejstarších homininů k počátkům moderního člověka</i> <i>(7 milionů–50 000 př. Kr.)</i>	25
--	----

Nejstarší příbuzní člověka se na Zemi objevili před 7 miliony lety. Australopitéci se vyvíjeli ve dvou fázích jako archaičtí australopitéci a pokročilí australopitéci. Evoluce rodu *Homo* zahrnuje tři základní fáze: 1. Vznik raných forem rodu *Homo*, 2. Evoluce archaických druhů rodu *Homo* a vznik archaického *Homo sapiens*, 3. Diferenciace *Homo sapiens* na neandrtálce a anatomicky moderního člověka. *Homo habilis* a *Homo erectus/ergaster* vznikli paralelně, ale pouze *Homo erectus/ergaster* byl přímým předkem člověka. Neandrtálci a anatomicky moderní člověk

(AMČ) vznikli na konci Risského glaciálu diferenciací z archaických forem *Homo sapiens* – neandrtálci na území Evropy a západní Asie a AMČ v Africe. Neandrtálci byli AMČ geneticky velmi blízcí a obě skupiny se mohly vzájemně křížit. Neandrtálci postupně vymřeli a AMČ začal před 65 tisíci lety kolonizovat svět.

2. Jiří Svoboda

Formování naší identity

Vznik a expanze kultur starší a střední doby kamenné

(200 000–10 000 př. Kr.) 49

Výsledky genetického, antropologického i archeologického výzkumu přinášejí během posledních tří desetiletí nové argumenty pro koncepci afrického původu moderního člověka před 200 tisíci lety. Na tomto kontinentě se dotvářela naše „moderní“ postava a fyziognomie, ale projevila se zde i regionální diferenciacie, která se během následných migrací mohla dále prohloubit. Mezi 90–60 tisíci lety př. Kr. expandovaly moderní populace tzv. jižní cestou, stále ještě v rámci tropického a subtropického pásma, a teprve mezi 50–40 tisíci lety př. Kr. vstoupily tzv. severní cestou poprvé na území severní Eurasie, kde ovšem převládalo studené a suché podnebí glaciálu a kde dosud žili domorodí neandrtálci. Reprezentativní umění (s významy zvíře, žena, znak...) vytvořili moderní lidé před 40 tisíci lety právě v tomto novém klimatickém, krajinném a sociálním prostředí, což mezilidskou komunikaci posunulo na vyšší úroveň.

3. Jan Turek

Na prahu nového řádu

První tvůrci chrámů a keramiky (10 000–4000 př. Kr.) 71

Kapitola se věnuje především vzniku neolitu na Předním východě a jeho následnému šíření a transformaci v podmínkách evropského kontinentu. Pro ostatní oblasti světa nelze zcela dodržet absolutně chronologický rámec stanovený v názvu kapitoly. Neolit se totiž uplatňoval v různých částech světa různým způsobem a v různých časových intervalech. Budeme tedy spíše sledovat proces domestikace a vývoje směřujícího k prvním komplexním společnostem. Proč se lidé rozhodli změnit tak zásadním způsobem svůj způsob života a obživy? Bylo to především proto, že lidská společnost dospěla do stádia vývoje, ve kterém potřebovala řešit svůj další rozvoj. Mohla volit mezi zakonzervováním lovecko-sběračského způsobu života s drastickým omezením nárůstu populace a rozvoje společenských vztahů a mezi radikální změnou, která vyžadovala celou řadu obětí, vedla však k vítězství lidského druhu v biologické soutěži. Lidstvo si zvolilo cestu ze-

mědělství, která vedla k nebyvalému rozrodu lidské kultury a vzniku prvních civilizací.

4. Miroslav Bárta

Zrychlování tempa

Svět bohů, králů a monumentů (4000–1000 př. Kr.) 111

Při hledání skutečných počátků prvních civilizačních okruhů jsme v současné době schopni dojít až na konec 4. tisíciletí př. Kr. V té době a krátce poté vznikla celkem čtyři velká civilizační centra, která vycházela ze svébytných tradic a jejich odkaz je dodnes součástí naší civilizace. Jde o starověký Egypt, civilizace Předního východu, oblast severozápadní Indie a Pákistánu a východní Číny. Zde, v těsné blízkosti velkých řek, došlo ke zrodu civilizací s rozrůzněnou sociální strukturou, monumentálními symbolickými stavbami, rozvinutým administrativním aparátem a propracovaným písemným systémem. V tomto období byla vytvořena rovněž mnohá umělecká a filozofická díla, ze kterých těží náš civilizační okruh dodnes. Vyvinuly se písemné systémy, světlo světa spatřily první právní dokumenty a mezinárodní smlouvy, zrodily se významné náboženské koncepce. Kromě toho došlo k prvním zásadním a zdokumentovaným reakcím civilizací na proměny klimatu. Svět zažil i první hromadné migrace. Analýza vzestupu a pádu těchto (a nejen těchto) civilizací poměrně jasně ukazuje, že je velmi ošidné se domnívat, že náš moderní svět prochází zcela odlišnými procesy a čelí jiným problémům, než jak tomu bylo v minulosti.

5. Alžběta Danielisová

Počátky moderního světa

Státy a říše starověku (1000–0 př. Kr.) 145

Dlouhé tradice civilizací vyvíjejících se v 1. tisíciletí př. Kr. od Asie po Mezoameriku měly několik společných znaků: umožnily koncentraci obyvatel v městských centrech, podporovaly intenzivní produkci potravin a zaštiťovaly se byrokratickým aparátem, který společně s armádou zajišťoval nerušený chod států a říší. V této kapitole se zaměříme na nejzajímavější aspekty tohoto období. Od technologického vývoje tzv. doby železné přes krátkou zastávku u dějin nás bude nejvíce zajímat sociální a politický vývoj států, jaké měl nejdůležitější znaky a v neposlední řadě, jaké aspekty tehdejšího světa na něj měly největší vliv. Můžeme se poučit z historického vývoje, dokážeme si uvědomit jeho nejdůležitější principy, a dokonce se na základě nich dívat do budoucnosti?

6. Petr Charvát***Bouřlivá plavba dějinami******Vzestupy a propady starověkých a raně středověkých říší*****(0–600)..... 191**

Ve světových dějinách náleží období vymezené letopočty 0 a 600 především vzniku, rozvoji a transformaci velkých říší. Na rozdíl od pojednání, která jsou dnes na knižním trhu k dispozici, se autor v tomto textu soustřeďuje na „ideály, na jejichž základě státy vznikly a které je pomáhají udržet při životě“. Autor provází čtenáře dějinami příslušného chronologického úseku říše římské, sásánovského Íránu, soustátí indického a impéria čínského, jakož i státních útvarů kontinentu amerického. Snaha o souhrnný pohled na úsilí lidstva v daném období ho pak vede i k stručným charakteristikám dějinného vývoje populací žijících v onom časovém pásmu v předstátních společenských formacích – lovců a sběračů, usedlých zemědělců a kočovníků.

7. Jiří Macháček***Nový začátek******U kolébky dnešních civilizací (600–1000)..... 231***

Studie seznamuje čtenáře s dějinami druhé poloviny 1. tisíciletí našeho věku. U nás nazýváme onu periodu raným středověkem, i když jednou nohou vězí ještě v antice a tvoří svého druhu přestupní stanici mezi dvěma velkými epochami. Nejen v Evropě je to období dramatických změn, hlubokých pádů i nových začátků. Je to doba, kdy se dějiny neplazily, ale skákaly. Text pojednává o čtyřech velkých civilizacích, z nichž tři přežily až do dnešních dnů a jedna nenávratně zmizela. Kromě evropského Západu to je i jeho sourozenec, bezprostřední soused a především hlavní historický rival – islámský svět. Dále svět východní Asie, jehož ústředním státem je již po tisíciletí starobylá Čína. A nakonec mayská civilizace, která – izolovaná od všech ostatních – zažila v inkriminovaném období svůj největší rozkvět i totální pád. Ke srovnání čtyř civilizačních bloků se přistupuje ze dvou hledisek – diachronního a synchronního. První hledisko odráží historický vývoj komparovaných civilizací. Synchronní pohled se zaměřuje na jejich formativní znaky.

8. Václav Drška***Od „universalismů“ ke globalizaci******Svět mnoha „světů“ (které se neznaly?) (1000–1450)..... 259***

Esej analyzuje čtyři a půl století vývoje lidstva jako období civilizační pestrosti, která se dále vyhraňovala. Jednalo se o „světy“, jejichž uzavřenost byla veliká, nikoliv však absolutní. Vzájemný kontakt tak neměl charakter racionálního a systematického poznávání. Můžeme ho

mnohem spíše označit jako nahodilé, dílčí a netypické. Vědomí o jiných mělo tedy povahu konstrukce a fikce, v nichž se prolínala složitě tradovaná fakta s alegorickými obrazy a představami. Tři civilizace si s sebou nesly ambici, již bychom mohli označit za globalizující: křesťanská, islámská a mongolská; že nakonec svět začali dobývat právě Evropané, se jeví spíše jako shoda náhod než proces mající vlastní logiku.

9. Jaroslav Pánek

Velký encounter

Setkávání a střetání civilizací na prahu novověku (1450–1789). . . . 281

Evropské atlasy a veduty, částečně i kosmografie z 16. a 17. století vytvářely harmonický vizuální obraz světa, a to ve vztahu k evropské civilizaci i k civilizacím ostatním. Leč svět na konci středověku a v raném novověku této idealizaci ani zdaleka neodpovídal. Samotná Evropa byla kontinentem nabitým projevy soupeření a konflikty mezi státy, konfesemi a sociálními vrstvami. Od velkých asijských civilizací, ale také od Afriky a Ameriky se však lišila daleko dynamičtější vývojem; rozdílnost byla umocněna rezignací dálnovýchodních civilizací na expanzi a jejich uzavřením do vlastního nitra. Divergentní vývoj Evropy a Asie otevřel prostor pro vzestup Evropy. Od objevných plaveb a rozšiřování horizontů vedla cesta k sepětí evropských metropolí s koloniemi a k vytvoření nového ekonomického a politického řádu světa. Setkávání civilizací, jež bylo doprovázeno velkými oběťmi, a nové komunikační možnosti umožnily na počátku novověku nebývalé kulturní propojení světa.

10. Martin Kovář

Staletí běsů i nadějí

Od Velké francouzské revoluce k válce Západu proti mezinárodnímu terorismu aneb „dlouhé“ devatenácté a „krátké“ dvacáté století jako příběh bez konce (1789–současnost). 325

Tato studie je analytickou úvahou o hlavních událostech z dějin lidstva od konce 18. po počátek 21. století. Hlavní pozornost je věnována důsledkům Velké francouzské revoluce a napoleonských válek, četným peripetiím vývoje především Evropy (ale i Ameriky a Asie) v „dlouhém“ 19. století, zásadnímu zlomu, jímž byla pro celý svět první světová válka, meziválečnému období, kdy se zrodily ony „běsy“ z názvu studie, zejména fašismus a nacismus, s nimiž světové demokracie a Sovětský svaz svedly vítězný boj na život a na smrt ve druhé světové válce, stejně jako poválečnému střetu mezi sovětským komunismem a demokratickým Západem v tzv. studené válce, která skončila na přelomu osmdesátých let 20. století.

sátých a devadesátých let minulého století rozpadem východního bloku i samotného SSSR a triumfem Spojených států amerických a jejich spojenců. Závěrečná část studie je zamyšlením nad situací, v níž se západní civilizace nachází v současnosti, tj., s nadsázkou řečeno, v době huntingtonovského „střetu civilizací“.

DRUHÁ ČÁST - ČLOVĚK A JEHO SVĚT

11. Miroslav Petříček

Dějiny bez filozofie dějin

Události, trhliny, znaky 355

Autor se ve své eseji zamýšlí nad odstupem „historie historiků“ od „filozofické historie“ a ptá se, zda má vůbec filozofie k dějinám ještě co rozumného říci. Vychází přitom z předpokladu, že odmítnutí filozofie dějin neznamena popření dějinnosti. Naopak, určité teoretické výklady či určitá pojetí dějin může člověk mít již jen proto, že jim rozumí. Filozofické tázání se po nějakém „dějinném vnějšku“ pak vychází z předpokladu, že o dějinách je v jistém smyslu nutné přemýšlet jakožto o jednotném čísle - celku, který zachycuje univerzální historii světa. Tato perspektiva má jako svůj korelát i určité vnímání času, jež vychází z tzv. „světaširého teď“ - toho, že dějiny se teď dějí všude, cokoli se děje, děje se jako moment tohoto času. Spojí-li se časová a „světová“ extenze, vznikne filozofický základ, na němž lze budovat univerzální dějiny.

12. Jakub Rákosník

Dějiny světového hospodářství

Od nasycených tlup migrujících k hladovým miliardám usedlých? 361

Kapitola pojednává o vývoji hospodářství od neolitické revoluce do moderní doby. Kladen je důraz na globální perspektivu, jež poněkud zbaňuje příběh ekonomického vývoje světa obvyklé eurocentrické perspektivy, ke které sledování vývojových linií vedoucích k modernímu tržně-kapitalistickému systému obvykle svádí. Evropa se dostává do centra pozornosti teprve v momentu „velké divergence“ raného novověku, kdy se tento v předchozím tisíciletí nijak zvlášť významný západní výběžek Eurasie vymanil z malthusiánské pasti, v níž končivaly etapy dlouhodobého ekonomického růstu předchozích civilizací. Zvláštní pozornost je věnována právě tomuto klíčovému zlomu světových hospodářských dějin a rozdílným perspektivám výkladu jeho kauzality ve světové historiografii. Závěr se soustředí na stručnou klasifikaci základních cest rozličných národů k politické, ekonomické a sociální modernizaci.

13. Václav Cílek

Dějiny přírodních zdrojů a technologií

Energie, suroviny a technologie jako sociální a globalizační síly . . . 385

Abychom světu vůbec dokázali porozumět, musíme si jej představit v nějakém zjednodušeném modelu, o kterém ve skutečnosti víme, že má celou řadu výjimek. Při hodnocení současných společenských trendů se mi osvědčuje model, který má tři základní úrovně: 1) Svrchní, nejlépe patrná úroveň se týká běžné, každodenní politiky, která tvoří základ denních zpráv; 2) Prostřední úroveň náleží sociální sféře, kde působí jak demografické faktory včetně vnitřní i zahraniční migrace, tak i vzorce kulturního chování; 3) Základní úroveň se týká životního prostředí včetně klimatických změn, dále dostupnosti energetických zdrojů a množství dosažitelných nerostných surovin. Rostoucí počet lidí a příslušníků střední třídy vede k odhadům, že v roce 2030 bude svět potřebovat o nejméně 35–40 % více potravin a zhruba o 50 % více energie. Budoucnost tak velmi pravděpodobně bude představovat onen závod mezi vyčerpáním přírodních zdrojů a lidskou kreativitou. Bude to jako vždy předtím náročný a křehký proces.

14. Petr Pokorný

Dějiny lesa

K poznání historie vztahů člověka a přírodního prostředí 401

Úspěch evoluční strategie dřevin se stal příčinou toho, že lesy jsou na celé naší planetě „nejpřirozenějším“ suchozemským prostředím, které nakonec převládne všude tam, kde nepůsobí vnější omezující vlivy, jako jsou přílišná zima, sucho, zamokření, nevhodný substrát, nebo všelijaká jednorázová či opakovaná narušení. „Teorie ideálního lesa“ umožňuje popsat vlastnosti lesa v ideálním a stabilním prostředí, čímž vytváří předpoklady pro poznávání rozmanitých omezujících faktorů, událostí a procesů. Pozitivním výsledkem takového přístupu je mimo jiné to, že se lesy mohou stát objektem historického zkoumání. Autor se v kapitole soustředí na klimatické, ekosystémové a civilizační souvislosti vývoje lesů v měřítku celé planety a v současné geologické epoše – holocénu. Pojednává takové jevy, jako je přirozená degradace ekosystémů, pastva divokých a domácích býložravců, odlesňování či vznik „nové divočiny“.

15. Jan Kozák

Dějiny vztahu člověka a planety

Příspěvek k historii přírodních katastrof 427

V textu je nastíněn proces postupného lidského chápání přírodních katastrof. Ukazuje se totiž, že tento proces je odrazem všeobecného civilizačního vývoje lidstva, především v průběhu posledních 2–3 tisíciletí.

Tyto proměny jsou v textu ilustrovány na příkladech některých velkých katastrof minulosti. V souhrnu lze říci, zatímco nejsilnější přírodní kolapsy mohou do jisté míry (dočasně, regionálně) porušovat rovnoměrnost růstu té které civilizace, tedy zasahovat do jejího vývoje, obráceně taková závislost zatím neplatí, i když současné, exponenciálně se rozvíjející obory vědy a technologie takový překvapivý vývoj naznačují. Čtenář se tedy může zamyslet nad tím, zda při takových dech beroucích (ale dosud nevyzkoušených) úspěších, kdy by lidstvo – byť i jen částečně – dokázalo řídit přírodu a přírodní děje, včetně katastrof, nestanulo již za zenitem pozitivního věku své civilizace. Tedy na počátku konce.

16. Marie Šedivá Koldinská a Ivan Šedivý

Dějiny válek a válečnictví

Válčí lidé lépe než šimpanzí? 451

V předkládané studii se autoři pokoušejí formulovat svůj přístup k problematice války a válčení v průběhu lidské civilizace. Vycházejí přitom z metodologických podnětů a konceptů, které podtrhují diverzitu forem a podob války v průběhu dějin. Takový přístup umožňuje na jedné straně hledat kořeny válčení již v předstátních společnostech a na straně druhé sledovat i současné postmoderní formy válek. Autoři sledují především civilizační souvislosti válek a válčení: o to plastičtěji vystupuje současný převládající ne-válečný evropský diskurz, jenž může podle autorů do budoucna ohrozit i samu podstatu evropské civilizace.

17. Jiří Janák

Dějiny náboženství jako dějiny spásy

Ospravedlnění, vykoupění, osvícení 473

Tato kapitola pojednává dějiny náboženství jakožto dějiny spásy, přesněji jako historii vývoje lidských představ o spáse. Zabývá se starověkým Egyptem a dále třemi hlavními světovými monoteistickými náboženstvími (judaismem, křesťanstvím a islámem). Dále se zabývá pohledem na spásu v hlavních náboženských a myšlenkových tradicích vycházejících z prostředí Indie a východní Asie. Přestože se téměř všechny formy lidského pojetí spásy v různé míře objevují ve všech probíraných náboženstvích, zaměříme se v jednotlivých oddílech na pro ně typické aspekty spásy. První část se věnuje touze Egyptanů po obnově řádu a života, v judaismu tématu naplnění Božích zaslíbení a příchodu mesiáše, na které navazuje nástin teologického zpracování motivu vykoupění člověka a jeho návratu do Boží blízkosti v rámci křesťanství. Přiblížení spásy v islámské věrouce dominuje téma escha-

tologické odplaty. V nástinu hlavních myšlenek náboženství vzešlých z indického prostředí se zaměříme na problematiku představ o vysvození z cyklu zrození a zániku.

18. Jan Royt

Dějiny výtvarného (vizuálního) umění

„Zadání patří Otcům, provedení umělci“ 509

Tato studie je příkladem toho, že „příběh umění“ lze vnímat i jako „příběh dějin umění“. Dějiny výtvarného umění vznikly jako samostatná disciplína sice až na počátku 19. století v okruhu německých romantičků, tomu však předcházela dlouhá staletí vývoje, počínaje antickým starověkem, přes středověk, renesanci, barok, osvícenství a klasicismus, Carla Fridricha von Rumohr a vznik dějin umění, „berlínskou školu dějin umění“, determinismus a pozitivismus, znalectví, školu metodickou, neoromantismus, formalistickou estetiku, školu „čistého vidění“, „starší-první“ vídeňskou školu dějin umění, vídeňskou školu a památkovou péči, metodické znalectví, nový empirismus, ikonologii a „mladší“ vídeňskou školu dějin umění.

19. Michal Stehlík

Dějiny demokracie a demokratických procesů

Dvě století rozvoje, anebo degradace? 537

Dějiny demokracie a demokratických procesů jsou pohledem na vývoj demokratických systémů především mezi 18. a 20. stoletím. Nejedná se logicky o vyčerpávající přehled všech historických událostí a forem vývoje demokracie, ale spíše o sondy do klíčových zlomů a především východisek, ze kterých demokratizační procesy vyplývaly. Pozornost je tak věnována nejen samotným politickým krokům, ale i podmínkám sociálním, ekonomickým a také náboženským, které byly předpokladem pro tyto samotné kroky. Pohled se zaměřuje nejen na vývoj v tradičních euroatlantických centrech demokracie, ale rovněž na demokratizační procesy (pokusy) v zemích mimo tento civilizační prostor, především v Asii a v Africe, samozřejmě, při vnímání specifik a jiných místních východisek. Závěr se snaží postihnout také aktuální situaci a rizika vývoje demokratických systémů na prahu 21. století.

SEZNAM AUTORŮ 549